

Ключови думи:

*Наказателно производство,
професор Саранов, репреси-
сии, съдията Иван Вазов*

Keywords:

*Criminal Procedure, Professor
Saranov, Repressions, Ivan
Vasov as a Judge*

Veselin Vuchkov

**Professor Nikola Saranov –
the Teacher and the
Long-lasting Oblivion**

The present study presents the professional career of one of the most famous lecturers in the Law Faculty of the Sofia University “St. Kliment Ohridsky” till 1944 – namely Professor Nikola Saranov (1895–1974). Under detailed consideration is his professional career and the gradual way in which he has been established as a leading lecturer of the discipline Criminal court procedure. Professor Saranov has also introduced a lecture course in Criminal studies in Bulgaria. Following the coup d’etat of 9 September 1944 he has been gradually forced to quit his lecturing at the Law Faculty. In the study under consideration are documents in support of the consequences from this act, in particular monitoring and repressions on behalf of the State Security Service almost until the death of the professor in 1974. These activities of the repressive state machine are applied also to relatives and family members of the professor. Under consideration are also the various interests of Professor Saranov in different areas, including towards the short career of a judge of the national poet Ivan Vasov in the town of Bercovitsa in the period 1879–1880, with regard to which the professor issues a study in the Yearbook of the Law Faculty of the Sofia university in 1943.

**Prof. Veselin Vuchkov,
Ph. D.**

*Member of the Law
Department of New
Bulgarian University
e-mail: vvuchkov@nbu.bg
Professor of Criminal
Procedural Law
and Enforcement of
Punishments at the Law
Department of NBU
Areas of specialization:
Criminal Procedural Law*

<https://doi.org/10.33919/yldnbu.20.9.5>

Веселин Вучков

Професор Никола Саранов – преподавателят и дългата забрава

Настоящата студия представя професионалния път на един от най-известните преподаватели в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ до 1944 г. – професор Никола Саранов (1895–1974). Подробно е разгледана неговата професионална кариера и постепенното му утвърждаване като титуляр на дисциплината Наказателно съдопроизводство. Проф. д-р Н. Саранов въвежда и дисциплината Криминалистика в България. След преврата на 09-ти септември 1944 г. постепенно е принуден да напусне преподавателската катедра. В студията е документирана и последицата от това: наблюдение и репресии от страна на Държавна сигурност почти до смъртта на професора през 1974 г. Тези мероприятия на репресивната машина са насочени и към родственици и близки на професора. Представени са и разноликите интереси на проф. Саранов в различни области, включително и към кратката съдийска кариера на народния поет Иван Вазов в гр. Берковица през 1879/1880 г., по повод на което професорът публикува студия в Годишника на Юридическия факултет на Университета през 1943 г.

I. Никола Саранов – биографични щрихи

Никола Иванов Саранов е роден на 30 април 1895 г. в гр. София.

Родословието и семейната среда благоприятстват оформянето на миросгледа на бъдещия професор.

Чичо му Никола Венков Саранов (1854–1915 г.), т. е. братът на неговия баща, от Габрово, е активен участник в национално-освободителното движение, възрожденец, автор на учебници, поет. Завършил е педагогическото училище в гр. Щип при популярния учител Йосиф Ковачев; там

педагогиката и дидактиката заемали видно място, а Щипското училище се превърнало във втори център на звучната метода след Габровското училище. Заради участие в Априлското въстание като член на Габровския революционен комитет е затворен в Търновския затвор. След Освобождението е учител в Габрово, Горна Оряховица, Стара Загора и София; бил е директор на гимназията във Велико Търново. Никола Венков Саранов изобщо е човек с огромни заслуги за развитието на просветата в България в първите години след Освобождението най-вече заради авторството на популярни читанки и учебници за началните отделения и класове¹. Писал е много статии и стихове във в-к „Македония“, през 1872 г. е издавал ръкописен сатиричен вестник „Рак“ и т. н. А по време на Априлското въстание е арестуван с други Габровски учители и е закаран в затвора в Търново на 12 май 1876 г. Именно по този повод откриваме някои кратки сведения за него в знаменитите Записки на Захари Стоянов, който също е сред задържаните. „Ние, което време пристигнахме в Търново – пише българският летописец в своето класическо произведение, – по-важните събития в тоя град, като обесването на Дюзтабанова, поп Иванча, даскал Киро, Панова, бяха дело свършено вече. Не беше заминал още от Търново извънредният комисар Али Шефик бей, който нарочно да съди бунтовниците беше дошел от Цариград заедно с двамата си синове. Значи, имаше още хора за бесение. Бяха освободени и габровските учители; оставаше само Саранов“².

Името на бащата на проф. Саранов – Иван Венков Саранов – се свързва с дейността на Рокфелеровата фондация в България и със създаването на Образцов чифлик, Русенско. По сведения на наследници Иван В. Саранов е работил и в Министерството на земеделието. Иван Саранов

¹ Вж. подробно Мартинов, А. П. Габрово през Възраждането. С., 1940 (в тази книга откриваме индивидуални и групови снимки на Н. В. Саранов, както и биографични данни).

² Стоянов, З. Записки по българските въстания – разказ на очевидци (1870–1876). С.: Наука и изкуство, 1981, с. 567. Малко по-надолу в записките, описвайки тежката участ на задържаните в Търново бунтовници, включително и част от оцелелите Ботеви четници – едни, извеждани за обесване, други – извеждани за заточване, трети – тънещи в неизвестност за съдбата си, З. Стоянов споделя: „Същият ден тях ги извадиха навън да ги бесят заедно с Никола от Ново село. Саранов и още един габровчанин осъдиха ги на заточение“ (Цит. съч., с. 569). В приложените в края на това издание кратки обяснителни бележки авторите им Тодорка Томова и Димитър Цанев дават лаконични сведения и за Никола В. Саранов (с. 688). Вж. също Колева, П. Априловски свод. С.: БАН, Научно-информационен център „Българска енциклопедия“, 2009, 477–478; Цончев, П. Из общественото и културно минало на Габрово. В. Търново: Абагар, 1996, 697–699; Петров, Ц. Никола Венков Саранов – живот, революционна дейност и заслуги за развитието на началното образование в България. Годишник на музеите от Северна България, книга пета, 1979 г.

има основен принос за построяване и на сградата на Агрономическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“³.

Ала все пак основна си остава дейността му в „Образцов чифлик“ – Русенско. Интересна и показателна е историята на този институт. Той е създаден в далечната 1865 г. като държавно стопанство от реформатора Митхад паша – управител на Дунавския вилает на Османската империя със седалище гр. Русе⁴. Първоначалното му наименование е „Нумуне чифлик“ („Опитен чифлик“) и следва положителния пример на европейски страни като Франция, Англия и Германия за изследване на нови земеделски култури и сортове, на нови машини за селското стопанство, за произвеждане на семена за посев, за извършване на опити върху почвите и др. под. Тук за първи път в историята на земеделието по българските земи (още преди Освобождението) се работи с парен плуг, железни плугове и брани и пр. След Освобождението през 1878 г. (в края на 1879 г.) на това място е открито първото практическо земеделско училище с двегодишен курс на обучение, а стопанството е преименувано на „Образцов чифлик“. През 1883 г. училището е преобразувано в средно с тригодишен обучителен курс. По това време се появява в историческите сведения името на бащата на проф. Н. Саранов – Иван Саранов като директор на училището: по време на неговото директорстване (1887 г.) в земеделското училище се организира Опитно поле, което е първото в освободена България, а към това Опитно поле е включена първата у нас Ботаническа градина с име „Сортимент“ за изпитване на нови култури⁵. „Няколко години по-късно – четем в един исторически сборник – директорът на училището

³ В своя публикация проф. Николай Проданов коментира създаването на инициативата „Българско отечество“ от Алеко Константинов в началото на 1895 г., като в първоначалния му състав влиза писателят Иван Вазов, а сред учредителите е и лице с имена Иван Д. Саранов (съобразно извлечението от някои протоколи). Идеята е да се изработи енциклопедично съчинение с всестранно описание на българската земя и българския народ. Вж. Проданов, Н. Алеко Константинов и инициативата „Българско отечество“. Сп. „Проглас“, 1–2/1999, 179–189. За съжаление не успях да открия по убедителен документален начин тъждество между споменатото тук име и бащата на проф. Н. Саранов, макар и подобна хипотеза да изглежда правдоподобна поради множеството съпадение по отношение на години и професионални интереси (бел. моя – В. В.).

⁴ Подробни сведения за делата на Митхад паша дава и поборникът Никола Обретенов. Вж. Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С.: издателство на ОФ, 1970, 51–54. Специално внимание обръщам на т. 4 „Русе през времето на Митхад паша“ и точните сведения за Образцов чифлик на с. 52.

⁵ През 1896 г. ръководството на Опитното поле на това място се поема от известния Константин Малков, когото учените в тази област смятат за баща на опитното дело в България. Вж. Дякова, Г. Научните изследвания на Института по земеделие и семезнание „Образцов чифлик“ – вековна традиция и нови знания. Известия на съюза на учените – Русе, том седми; аграрни и ветеринарно-медицински науки. Русе, 2015, 11–17.

Иван Саранов (1887) уредил опитно поле, което било първото в България. По това време го завеждал учителят Никола Бъчваров. Първоначално то служило за ботаническа градина и за изпитване на различни нови земеделски култури и го наричали изпитателно поле⁶. Днес Институтът е в структурата на Селскостопанска академия, а точното му наименование е Институт по земеделие и семезнание „Образцов чифлик“ – гр. Русе⁷.

Никола Ив. Саранов се дипломира в Юридическия факултет на СУ през 1920 г., а от 1921 до 1923 г. специализира в гр. Хале, Германия. Там защитава и докторска дисертация през 1923 г. През 1932 г. специализира и в гр. Гренобъл, Франция. Преди това е завършил гимназия с отличен успех, получава награда, както и стипендия за следване в чужбина.

През 1920 г. Н. Саранов постъпва на работа като съдия в гр. Орхание (дн. Ботевград)⁸. По време на престоя си в града издава книгите „Дактилоскопия“ (1922) и „Криминалистиката и нейното приложение в България“ (1923). Това показва, че интересът му към приложните проблеми на наказателното съдопроизводство, именувани „криминалистиката“, се проявява още в зората на неговата професионална кариера. Например след задълбочени проучвания систематизира цялостна научна методика за изследване на веществените доказателства с рентгенови и ултравиолетови лъчи, която също публикува през 1929 г.⁹.

Назначен е за асистент в катедрата по наказателно право и наказателно съдопроизводство в Юридическия факултет на СУ на 1 февруари 1925 г. През 1926 г. е избран за частен хоноруван доцент; през 1930 г. е избран за редовен доцент; от 1934 г. е извънреден професор, а от 1939 г. – редовен професор по наказателно съдопроизводство.

През периода 1939–1951 г. проф. Никола Саранов е титуляр-ръководител на катедрата по наказателно право и наказателно съдопроизводство. Два пъти е бил декан на Юридическия факултет на Софийския

⁶ 60 години Селскостопански научно изследователски институт „Образцов чифлик“ – Русе (1905–1965), отг. ред. Панайот Станев. С.: БАН, 1965, с. 12.

⁷ През м. октомври 2021 г. негов директор е доц. д-р Галина Дякова.

⁸ В своя публикация за съдийската кариера на писателя Иван Вазов проф. Саранов напуска за този период от живота си в опит да „омекоти“ някои критични бележки към известния писател: „Пишещият тези редове сам е съдийствал в една такава съдебна зала на едно провинциално мирово съдилище, останало още от времето на Освобождението...“. Вж. Саранов, Н. Иван Вазов като съдия. С.: Нова звезда, 2021, с. 21.

⁹ Вж. Саранов, Н. Борбата с престъпниците: криминалистични и наказателно-процесуални изследвания, книга 1. С.: печатница на Армейския Военно-издателски фонд, 1929.

университет: в периодите 1931–1932 г., когато наследява проф. Никола Долапчиев, а е наследен от проф. Димитър Силяновски, и през 1945 г. (тогава наследява проф. Петко Венедиков, а е наследен от проф. Любен Василев). От 1947 г. до 1949 г. е зам.-декан.

Преподавателската му дейност изобилства от разнообразие на курсове в Софийския университет, но основен си остава курсът „Българско наказателно-процесуално право“, четен в периода от 1936 г. до 1950 г.

Проф. д-р Никола Саранов е основоположник и на криминалистиката в България¹⁰. Организира и чете първия курс по криминалистика в Юридическия факултет на СУ през 1929/30 г., преподава тази дисциплина до прогонването му от университета в началото на 50-те години на ХХ век¹¹. След това лекциите се поемат от неговия главен асистент Иван Вакарелски (1911–1993)¹². Разбира се, през тоталитарния период до 1989 г. името на проф. Н. Саранов като основоположник на криминалистиката (като наука и учебна дисциплина) в България е подценявано, а в някои случаи – пренебрегвано и премълчавано. Например в известния учебник

¹⁰ Вж. Бобев, К. Криминалистика. Трето допълнено издание. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2009, 24–25 (в първото издание на този учебник от 2001 г. вж. с. 23–24). В своя учебник проф. Цеко Цеков изрично отбелязва (вероятно за първи път след м. ноември 1989 г.), че не са прави онези, според които криминалистиката води началото си в България от 9 септември 1944 г. и отбелязва заслугите на проф. Н. Саранов: „Като университетска дисциплина криминалистиката се появява през 1929 г., но лекционният курс, воден от преподавателя по наказателен процес проф. Н. Саранов, е факултативен и скоро прекъсва. След продължителна пауза тя отново е въведена като факултативна дисциплина през 1941/1942 г., а от 1949/1950 г. става задължителна учебна дисциплина в Юридическия факултет на Софийския университет“. Вж. Цеков, Ц. Криминалистика. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1991, с. 43, 51–52. Вж. също Боев, И. История на криминалистиката, книга 2. Варна: ВСУ, 2004, 82–84; Вучков, В. Родоначалници на българската наказателно-процесуална наука. Правна трибуна, 4/2002, 21–29; Вучков, В. Доказателствени средства в наказателното производство (същност и видове). С.: Феня, 2006, 30–31 (бележки под линия); Вучков, В. Българската полиция и Законът за углавното съдопроизводство от 1897 г. Сб. Наказателното правосъдие – традиции и перспективи. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2018, 108–109 (бележки под линия); Вучков, В. Никола Саранов – крупен български пеналист. Право без граници, 1–2/2003, 76–77, също и в сп. Общество и право, 5–6/2006, 85–89.

¹¹ В Алманаха на Юридическия факултет на СУ е посочено, че курсът по криминалистика е четен от проф. Н. Саранов в периода от 1937 г. до 1947 г., когато престава да чете и основния курс по наказателно съдопроизводство. Вж. Алманах на Юридическия факултет при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1892–2017). С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2018, с. 735. Чете лекции и по Военно наказателно право и процес, по Изпълнение на присъдите (общи познания и специално разглеждане на затворното дело) и др. В своя публикация Й. Кунчев посочва: „Първият български учен процесуалист и криминалист е проф. Н. Саранов (1895–1974)“ – вж. Кунчев, Й. Курс по криминалистика, том 1 (въведение в криминалистиката). С.: Сиела, 2020, с. 50, а също и 54–55.

¹² За проф. Иван Вакарелски вж. подробно: Боев, И. Значението на творческото наследство на Ив. Н. Вакарелски за развитието на българската криминалистика (100 години от рождението му). Годишник на Академия на МВР (№ 28). С., 2013, 11–21. Проф. И. Боев изрично уточнява, че Н. Саранов е създателят на криминалистиката в България (с. 13).

по криминалистика с автори проф. Белкин и проф. Вакарелски от 1972 г. има единствено кратко споменаване на името на Саранов¹³. А в самостоятелния си учебник по криминалистика проф. Иван Вакарелски посочва, че криминалистиката не е станала наука и когато през 1929 г. за пръв път е включена като факултативна дисциплина в учебния план на ЮФ на Софийския държавен университет; „Лекциите, изнасяни не от специалист по криминалистика, а от преподавател по наказателен процес, бяха на ниско теоретическо равнище и засягаха предимно въпроси из областта на полицейската техника. Не бяха създадени научни кадри, липсваха научни трудове и учебни помагала по криминалистика“¹⁴.

Ала постепенно от началото на 90-те години на XX век този пропуск се преодолява. Например проф. Костадин Бобев извежда на преден план заслугите на Н. Саранов като основоположник на българската криминалистика, „на която е посветил над 25 години“: „през 1922 г. публикува голяма научна студия „Криминалистиката и нейното приложение в България...“¹⁵. Проф. Радостин Беленски също откроява тези заслуги: най-ранната публикация на Саранов в областта на криминалистиката е „Дактилоскопията и нейното значение за криминалистиката“ в сп. „Юридическа мисъл“, година 4, книжки 6 и 7 от 1922 г.¹⁶. Р. Беленски по-подробно информира, че през 1929 г. започва първият лекционен курс по криминалистика, който се води от проф. Н. Саранов до 1932 г.; след няколкогодишно прекъсване през учебната 1936/37 година курсът е възобновен за студентите от 4-ти курс по един час седмично със същия лектор; след ново едногодишно прекъсване отново е възстановен като незадължителен курс за летния семестър на учебната 1939/40 учебна година (със същия лектор) по един час седмично за студенти от трети курс¹⁷.

¹³ Вж. Криминалистика, под ред. на Р. С. Белкин и И. Вакарелски. С.: печатница „Административен печат“ – МВР, 1972, с. 60.

¹⁴ Вакарелски, И. Криминалистика. Трето изд. С.: Наука и изкуство, 1978, с. 20. Тук е споменато, че през 1951/1952 г. криминалистиката е въведена като задължителна дисциплина в учебния план на ЮФ на СУ. Уточнено е също, че през 1952 г. са издадени първите записки по криминалистика, а през 1959 г. и 1961 г. – и първият у нас двутомен учебник по криминалистика с автор И. Вакарелски.

¹⁵ Вж. Сб. 100 години криминалистика в България под научната редакция на К. Бобев и Д. Томов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007, с. 10. На с. 53, 54 и 55 тук откриваме снимки на Н. Саранов от специализации и участия във форуми в чужбина.

¹⁶ Вж. Беленски, Р. Обучението по криминалистика в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“ – кратък обзор. Сб. 100 години криминалистика в България ..., 21–30.

¹⁷ Беленски, Р. Цит. съч., с. 25.

Проф. Н. Саранов е бил уредник на Института по наказателно-правни науки и криминалистика към Юридическия факултет на Софийския университет. Р. Беленски уточнява, че този институт е действал в периода 1948–1949 г. и е представлявал тогавашната Катедра по наказателно-правни науки, а към него се е провеждал семинар по криминалистика (задължителен); през учебната 1951/52 г. в лекционните графици са предвидени по един час упражнения и практически занятия, а през учебната 1953/54 г. лектор е вече хоноруваният преподавател Цветковски с хорариум два часа седмично. За пръв път като лектор по криминалистика името на Иван Вакарелски се посочва през учебната 1954/55 г.¹⁸.

Проф. Никола Саранов е бил и инспектор към българското комисарство по репарациите (1924–1925 г.)¹⁹.

Членува в авторитетни международни организации: Международната асоциация по наказателно право, Международното дружество по криминология, Института за международни проучвания в София и др.²⁰.

Проф. Никола Саранов оставя след себе си огромно научно наследство: десетки монографии, учебници, студии, статии, включително издадени в чужбина. Владее и ползва няколко чужди езика. Публикациите му имат широк тематичен спектър: класическа наука, сътворена в кабинета на педантичен учен; ала и широкопопулярни публикации като „Зад стените на централния затвор“; „Любов и престъпление“ (1932) – по редица съдебно-медицински въпроси; обзори върху германското (1934–35), италианското (1935), английското (1934) и американското (1939) наказателно право; „Едни от дейците на престъпния свят: джебчиите – криминалистична монография“ (1939), „Борбата с престъпниците“ (1929) и мн. др.

Чрез своята научна продукция проф. Никола Саранов утвърждава наказателно-процесуалната наука, продължавайки делото на Светослав П. Велчев (1870–1943 г.) – бележитият бивш главен прокурор при Върховния касационен съд и първи председател на Върховния административен съд,

¹⁸ Пак там. За лекторската дейност по криминалистика на проф. Н. Саранов вж. също: Далуков, Й. Развитие на фотографията в криминалистиката в света и НИК-МВР. Сб. „Петдесет години Научно-изследователски институт по криминалистика – МВР“. С.: НИК-МВР, ИК „Св. Г. Победоносец“, 2019, с. 72.

¹⁹ Вж. Алманах на ЮФ от 2018 г. ..., с. 735.

²⁰ В издадените неотдавна обширни спомени на друг преподавател от ЮФ на СУ – проф. Петко Венедиков, съдържащи сведения за много преподаватели, други лица, както и за наблюдавани събития, откриваме необширни данни и впечатления и за проф. Саранов. Вж. Венедиков, П. Спомени. Второ допълнено издание. С.: ИК „Петко Венедиков“, 2018, с. 248, 263, 450.

написал първата книга по наказателно съдопроизводство в новоосвободена България²¹.

Достоевски е бил любим писател на проф. Никола Саранов – често е споделял пред свои близки, че всеки един юрист би могъл да открие отговорите на големите си въпроси в творчеството на бележития руски писател.

След т. нар. революционни промени в България през есента на 1944 г. проф. Саранов е принуден да напусне Софийския университет в най-ползотворната за един учен творческа възраст²². Лекциите по наказателен процес се поемат от неговия асистент Стефан Павлов (1914–1993)²³. Потънал в принудително забвение, той продължава работа в областта на науката. През 1959 г. завършва студията си „Фалшификацията на документи“ (непубликувана). Научава турски език; пише отзиви за публикувани книги (например за „Летопис на смутното време“ на Вера Мутафчиева, „Естествознанието в средновековна България – сборник исторически извори“ от Ц. Кръстанов и криминалисти на. Дуйчев, и др.); пише поредица от разкази и статии за историята на българското просветно дело... Свързва го близост с големия историк и дипломат Симеон Радев, който също след 1944 г. е уволнен и пенсиониран от дипломатическа служба със забрана за обществена дейност.

Проф. Никола Саранов умира на 5 октомври 1974 г. в гр. София²⁴.

²¹ (Почти) Пълна библиография на публикациите на проф. Н. Саранов откриваме в цитирания по-горе Алманах на Юридическия факултет (736–739), както и в подробна публикация на Петко Добчев (библиотекар към Министерство на правосъдието по това време): Добчев, П. Никола Ив. Саранов – опит за портрет. Правна трибуна, 4/2002, 35–44. П. Добчев има изключителни заслуги за популяризиране на забравени и забранени имена на българското право отпреди 1989 г. За него вж. Борисов, Й. *In memoriam*. Петко Добчев (1955–2006). Общество и право, 1–2/2006, 70–71.

²² За проф. Никола Саранов липсват каквито и да било сведения в голямата Енциклопедия „България“ от края на 80-те години на XX век, както и в кратката Енциклопедия от 1967 г. (вж. Кратка българска Енциклопедия, том 4. С., 1967, изд. на БАН). В голямата Енциклопедия „България“ откриваме кратко сведение за чичото на професора – споменатият по-горе Никола Венков Саранов, вж. Енциклопедия „България“, том 6 (С-Ти). С.: БАН, 1988, с. 39. В много популярната Българска Енциклопедия на братя Данчови отпреди 1944 г. името на проф. Н. Саранов е отбелязано – вж. Данчов, Н. Г., И. Г. Данчов. Българска Енциклопедия (Л–Я), фототипно издание. С.: Медицина и физкултура, 1992; вж. също първото издание от 1936 г. на книгоиздателство „Ст. Атанасов“ в София, втори том, с. 1383. Отгук информацията е пренесена и в Съвременна българска Енциклопедия. С.: Елпис, 1994, том 4а.

²³ За завладяването на науката и просветата от новия политически режим вж. великолепното изследване Чичовска, В. Политиката срещу просветената традиция. С.: ИК Гутенберг, 2011, 580 с.

²⁴ Кратка справка за проф. Н. Саранов откриваме и в Алманах на ЮФ на СУ (1892–1992). С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992, 234–236. По-обширни сведения откриваме в едноименния Алманах на университета отпреди 1944 г. – вж. Алманах на СУ „Св. Кл. Охридски“ – животописни и

II. Държавна сигурност срещу проф. Никола Саранов

На 24 октомври 1951 г. с постановление на Столично управление на Държавна сигурност (ДС) е открита еднолична предварителна разработка срещу Н. Саранов, който по това време е адвокат. Основното донесение е на агент „Огнян“, който донася за някои изказвания на Саранов относно Вълко Червенков, направени на 9 август 1951 г. Същият агент донася и за казаното от Саранов на 24 септември 1951 г., съдържащо оценъчни квалификации за американци и руснаци. Ето част от мотивите на постановлението на ДС: учил в Германия; почти всяка година ходи там, в Швейцария, Франция, Италия и пр.; през 1924 г. става асистент в Софийския университет, до м. януари 1951 г. бил професор в СУ, но е „напуснал по предложение на декана като неудобен вече“. Сега е адвокат в 7-ми адвокатски колектив. Има връзки с професори в почти цяла Европа, дори в Южна Америка. От материалите е видно, че агент „Огнян“ е студент по право, а донася по линия на „БЗНС“. Съставен е и план (като част от разработката срещу професора): насочване на „Огнян“; внедряване на агент „Бакалова“, позната на Саранов от университета; приложение на мероприятие „Панега“ (следене на кореспонденция) за шест месеца и др.

Разработката е именувана „Гадател“, а окраската е „Бивши хора“(!)²⁵.

В строго поверителен Рапорт от 2 октомври 1953 г. на оперативен работник от ДС четем: Саранов живее в София на ул. „Аспарух“ 63, ет. 3; произхожда от заможно буржоазно семейство. Майка му, която е възрастна, е с „буржоазно реакционен мироглед“. Сестрата на Саранов Ружа е омъжена за „известния 9-то юнец и бивш министър цанковист проф. Янаки Моллов“. Обектът има две дъщери, едната – разведена, другата е ученичка в музикалната гимназия. По това време професорът работи в седма юридическа консултация. „Научните трудове на обекта, издадени от него като професор по правото, са проникнати от краен формализъм и догматизъм“, четем в секретния Рапорт на служителя на ДС. Агент „Соня“ уверява, че макар преди девети септември Саранов да не е членувал във „фаши. организации“, е бил привърженик на Германия; бил близък със зет си Я. Моллов и с покойния професор Жабленски от СУ. Прокарвал схва-

книгописни сведения за преподавателите. Второ изд. (за петдесетгодишнината на Университета, 1888–1939). С.: Придворна печатница, 1940, 538–540. Там е отбелязано, че проф. Н. Саранов е „тителар на катедрата по наказателно право и наказателно съдопроизводство от 31 октомври 1939 г. насам“ (с. 538).

²⁵ Разработката е комплектувана в един том и се съхранява в архива на Комисията по досиетата; съдържа общо 152 страници – III. раз., а. е. 30771.

шанията на немски юристи и на руски дореволюционни автори! „Имал е връзка и е бил близък и с проф. Долапчиев, изменник на родината, който като пълномощен министър в българската легация в Лондон – Англия, отказа да се завърне в нашата страна след отнемането му от заемания пост“²⁶. Дватама професори – Долапчиев и Саранов – наистина ги свързва приятелство. За това свидетелстват и многобройните отзиви в научния печат от страна на Долапчиев за новоизлезли книги от Саранов.

След 9 септември 1944 г. Саранов бил на страната на опозицията. Има вражеско изказване против червената армия, като група студенти дават и дописка за това във в-к „Груд“, бр. 96 от 10 януари 1949 г. Преподава идеологически реакционни схващания и прави иронични нападки срещу СССР. „Поради същите причини при проведената анкета във факултета обектът бива отбелязан за уволнение и уволнен заедно с група професори като политически неудобен, т. е. хора с реакционни схващания, поклонници на западната култура и упадъчно изкуство“. Живее в собствена 3-етажна къща, има и разкошна вила в Банки.

В досието на проф. Н. Саранов, водено от Държавна сигурност, следват ръкописни сведения от агентурата относно родители, съпруга, сестра, имоти и пр. Особено усърдна е агент „Соня“, която прилежно донася за възгледите на Саранов, неговата къща, вила, семейство и т. н. (например в донесение от 2 октомври 1952 г.).

ДС е събрала сведения и от отчети на българските запасни офицери, от които е видно, че Никола Саранов е служил през лятото на 1941 г. в гр. Солун, Гърция, там е бил представител на българското правителство при германското управление, но е „уволнен от началник РО и министър Филоф (изразът е запазен непроменен, бел. моя – В. В.) понеже не е бил приятел на Германците“. От м. май 1944 г. до м. февруари 1945 г. е бил юрисконсулт към Щаба на войската.

ДС подробно започва да изследва връзките на обекта с отделни лица, като за целта се съставя и специално начертана схема. Активно донасят за професора четирима агенти със следните псевдоними: 1) агент „Огнян“ – управление 3-то, отделение „БЗНС – Н. П.“; 2) агент „Бакалова“ – изключена; 3) агент „Априлов“ – сега информатор „Любенков“;

²⁶ За интересния живот на проф. Никола Долапчиев, който е титуляр на дисциплината Наказателно право в Юридическия факултет на Университета вж. Долапчиев, Н. България: превръщането в сателит (анализ на историческите събития от 1944 г. до 1953 г.). В защита на Негово височество Княза. С.: НБУ, 2020, 320 с. Професионалният път на Долапчиев е описан в уводния биографичен очерк към книгата с автор Веселин Вучков.

4) информатор „Драганов“ – изключен. „Огнян“ и „Априлов“ се ползват с пълното му доверие.

Установено било, че професорът преди 9 септември 1944 г. бил научен сътрудник на криминалната полиция. Събрани са данни за пътуванията му в чужбина преди 9 септември 1944 г. През м. декември 1952 г. бил заявил, че „под мавзолея на др. Г. Димитров било направено скривалище, дълбоко 40 м., модерно обзаведено, което стигало до Партийния дом, обаче и това нямало да помогне на днешните управници“. Саранов споделял пред агентите, че в СССР през 1937 г. били избити над 2 млн. души, а предвиждал и скорошна промяна в „нашия общественно-политически строй“. Според Саранов „процесите в България срещу видни личности също били монтирани и разглеждани при закрити врати, за да не се възмушава гражданството; нашето правосъдие свършено формално изпълнявало функциите си като такова, тъй като присъдите се давали не по преценка на съдебния състав, а по определението на прокурорите, на които се оказвало давление от органите на ДС“.

В дома на Саранов се провежда секретен обиск и е преснимана книгата „Гениални сифилитици“, която професорът често давал на свои близки и колеги. Изобилието от доноси „уверява“, че средата, в която се движи Саранов, е „буржоазно-реакционна“. Коментира се неговият произход и този на съпругата, на двете дъщери и на сина, съседите, имотното състояние. Например агент „Огнян“ информира за идеята на Сарановата съпруга дъщеря им да емигрира в западната зона на гр. Берлин по време на участие в музикален фестивал, но професорът възразил, тъй като „охраната щяла да бъде голяма“. Изрично е подчертано, че Саранов е бил професор в ЮФ на СУ „до м. януари 1951 г., когато е напуснал по предложение на Декана като неудобен вече“. През м. март 1952 г. агент „Бакалова“ донася за недоволството на Саранов относно състоянието на адвокатския съюз, в който членува, и неговата партийна подчиненост; за делата „имало значение не законните права, а качеството на страните... Ако се яви партиец – нищо не можело да му се противопостави. Много ниска била културата на повече от съдиите и прокурорите. Те били съвсем случайни и неподготвени хора, без никакви познания, само с партиен ценз“. Саранов споделил също така, че по време на чистката в Русия през 1937 г. „били избити 10 или 20 милиона хора“. Агент „Бакалова“ информира: „За бившия си асистент Павлов, сега титуляр на катедрата във факултета, каза, че е неподготвен и се е издигнал само благодарение на старателната си политическа дейност, което било за сметка на учебната

работа. Той (Павлов) нямал сериозно отношение към научната си работа, понеже се отнасял съвсем несериозно към съветите на Саранов да отиде на специализация в Съветския съюз, където имало огромна литература и възможност за специализация“.

С Постановление на служител на ДС с дата 18 април 1952 г. предварителната агентурна разработка „Гадател“ преминава в активна агентурна разработка. В Плана за мероприятия се включват: вербовка на квартирант на Саранови; извършване на секретен обиск в дома с цел „изземване на фашистка литература и други вещи, интересуващи ДС“ и пр. Агент „Огнян“ продължава с доносите, като включва в коментарите си и 5-годишния син на професора Иван, освен семейството с двете дъщери. Дъщерята Дора по това време е на 17 години, а другата дъщеря Веска е на 14 години²⁷. „Огнян“ сипе донос след донос: за изказвания на Саранов, за къщата и вилата в Банкя, за това, че дъщерята Веска би могла да избяга през 1951 г. след участие в музикален фестивал в Берлин и пр., и пр. Има дори предадени разговори с професора, пресъздадени в пряка реч. Съдържат се и донесения от агент „Правник“. През м. февруари 1954 г. тази разработка приключва с постановление на оперативен работник от ДС с предложение да прерасне в наблюдателно дело, за да бъде разкрита цялостно вражеската дейност, след което „да бъде реализирана и обектът предаден на следствените органи“. Новото наблюдателно дело изобилства от агентурни донесения с идентичен характер: относно практическата адвокатска дейност на Саранов, неговите лични взаимоотношения с колеги и приятели и др. под. Например агент „Любенков“ информира през м. ноември 1954 г., че Саранов бил плануван за съкращаване от адвокатурата, но малко преди това сам си подал оставката и вече бил само пенсионер. Това било сторено, за да не носи името „заличен адвокат“. ДС започва да следи и кореспонденцията на професора, като „разчита“ всички писма и телеграми, изпратени или получени от него. От донесенията става ясно, че кореспонденцията има свършено безобиден характер. Иззето и разчетено е дори интимно писмо от дъщерята Дора, съдържащо извинение към родителите заради причинено огорчение по повод любовта ѝ със

²⁷ За пълнота на изложението ще споделя следното: едната дъщеря на проф. Никола Саранов – Теодора Николова Саранова е живяла и починала в гр. София, другата дъщеря – Веселина Николова Саранова-Ламер е живяла и починала в Германия, синът Иван Николов Саранов (математик) е живял и починал в гр. София през 1998 г.

Сашо (с когото вече имат дете) – 4 февруари 1952 г. Откриваме и много телеграми с поздравии, с адвокатски дела, за изпращане „кошница с малко черешии и ягоди“ от с. Козарско...

През м. ноември 1954 г. наблюдателното дело е прехвърлено с постановление на I районно управление на МВР в София за продължаване на разработката. Отново се събират донесения, свидетелстващи за безуспешното търсене на работа от страна на професора – в Светия Синод, като счетоводител в кооперация и т. н. Следва постановление на разузнавач от ДС с дата 20 октомври 1956 г., от което е видно, че Саранов работи в Светия Синод и по тази причина делото се препраща на III РУ на МВР (София). През м. януари 1957 г. Саранов е съкратен от Синода, където работел в счетоводството; това е причината делото да се препрати отново в районното управление на МВР по местоживееене на обекта. Агентурните донесения не спират: по повод изказвания на професора относно международното положение, положението в България, отношения с колеги и др. Например през м. април 1959 г. агент „Георгиев“ донася за случайна среща с професора на тролейбусна спирка и за проведения безобиден разговор.

На 6-ти април 1960 г. разузнавач от ДС изготвя Справка-заключение по повод воденото оперативно наблюдателно дело № 5361 срещу проф. Саранов. В нея се потвърждава, че „до сега не се установи обектът да развива вражеска дейност“ и се предлага оперативната разработка да бъде закрыта и материалите да се свалят в архив за общо ползване. Предложението е утвърдено.

Така приключва „безрезултатно“ дейността на ДС срещу проф. Никола Саранов. С тази дейност са ангажирани седем оперативни работници, които са детайлно описани в специална бележка, както и многобройни агенти; времетраенето обхваща период от около девет години (1951–1960); документите са събрани в два тома, съхранявани в архива на Комисията по досиетата (№ V-0-21314 и № III разр-30771). А до смъртта на професора остават още 14 години...

Всъщност единият том, с № V-0-21314, представлява папка, която е по-малка по обем от коментирания дотук. Иде реч за разработка срещу трима известни бивши професори от Университета, които през лятото на 1941 г. са изпратени от българското правителство за връзка с германското управление в гръцкия гр. Солун. Очевидно интересът на ДС след няколко

години е продиктуван от това обстоятелство и от наличието на подобно „петно“ в биографията на тримата учени.

Бившите професори са описани като хора „в услуга на фашистката власт“ и са посочени по следния начин:

- Веселин Иванов Бешевлиев, р. на 25 март 1900 г. в София;
- Димитър Атанасов Яранов, р. на 21 октомври 1909 г. в Солун, Гърция;
- Никола Иванов Саранов, р. на 30 април 1895 г. в София.

По този повод служителите на ДС са присъединили към това досие Рапорт № 137, съставен още на 29 септември 1941 г. от старото Министерство на вътрешните работи и народното здраве, отделение „Държавна сигурност“, в който се посочва, че проф. Бешевлиев е преподавател по класическа филология в Софийския държавен университет, професор Яранов – по география, а проф. Саранов – по „процедура“ (явно така са дефинирали по това време служителите на МВРНЗ научната дисциплина, преподавана от Саранов, която всъщност е била „наказателно съдопроизводство“, популярна днес като „наказателно-процесуално право“ или „наказателен процес“). По това време, края на м. септември 1941 г., за първите двама изрично е посочено, че са делегати на българското правителство в гр. Солун, Гърция. За Саранов това не е уточнено през есента на 1941 г. Но по-горе бе споменато за събраните сведения в това отношение и за Саранов няколко години след това²⁸.

След това папката съдържа данни за наблюдение от страна на ДС спрямо проф. Бешевлиев, включително и много донесения. През 1955 г. ДС открива срещу него дори Отчетно дело, а сред близките му е посочен и проф. Дуйчев. Академик Тодор Павлов през 1954 г. дори дава писмена характеристика на чл. кор. В. Бешевлиев, представяща го изцяло в отрицателна светлина.

През м. юли 1957 г. това Отчетно дело на ДС е прекратено заради липса на данни за вражеска дейност и е свалено в архив.

---

²⁸ В дневника на бившия правосъден министър Васил Митаков с отметка за датата 4 юни 1941 г. също откриваме кратко сведение за това обстоятелство: „Снощи идва при мен министърът на благоустройството Димитър Василев. Също идва и проф. Никола Саранов, който отива в Солун на служба на българското правителство, за да си вземе сбогом“. Вж. Митаков, В. Дневник (предговор от бившия главен прокурор Иван Татарчев). С.: Труд, 2001, с. 425.

III. За студията на проф. Н. Саранов по повод кратката съдийска кариера на поета Иван Вазов

След обществено-политическите промени от 1989 г. проф. д-р Никола Саранов не намери място на страниците на преиздадената научна книжнина²⁹. Това положение на нещата не може да остане непроменено. През 2020 г. бе публикуван обемист труд на историческа тематика с автор проф. Никола Долапчиев (писан в емиграция, неиздаван до този момент на български език и в България) – титуляр на дисциплината Наказателно право в Университета, добър колега и приятел на проф. Н. Саранов³⁰. През 2021 г. бе преиздадена най-известната книга на първия автор на учебник по наказателно съдопроизводство в освободена България – Светослав П. Велчев, а именно „Прокурорски надзор: произход, развитие, функции“ (1928)³¹. Ето защо проф. Никола Саранов с право намери своето естествено място сред учените, чиито произведения са преиздадени в ново време и в демократична обстановка.

Какви бяха движещите импулси, породили идеята за преиздаване на студията на проф. Саранов относно кратката съдийска кариера на писателя Вазов?³²

Първо, текстът на проф. Никола Саранов, макар и да е малко известен, е изчерпателен и не се нуждае от допълнителни пояснения, преработки, допълнения и пр. Не само в този труд, но и в останалите си публикации проф. Саранов проявява присъщата си педантичност при боравене с източници, справочен материал, белетристични или поетически творби

²⁹ За репресиите срещу проф. Саранов вероятно допринася и една негова статия (макар и изолирана) по въпросите на евгениката (Саранов, Н. Една съвременна проблема на расовата хигиена и на криминалната политика. – Просвета, 1/1937, 35–46); съществува сведение и за членство на Саранов през 1934 г. в „Българско дружество за евгеника“ (Мирчева, Г. Евгеника и биополитика: основни понятия и методологически перспективи. – Пирон, академично електронно списание за култура и изкуства, Културен център при СУ „Св Кл. Охридски“, 13/2016, 27–28).

³⁰ Долапчиев, Н. България: превръщането в сателит (анализ на историческите събития от 1944 г. до 1953 г.). В защита на Негово височество Княза. С.: НБУ, 2020, 320 с. Уводният биографичен очерк към книгата е с автор Веселин Вучков.

³¹ Вж. Велчев, С. П. Прокурорският надзор: произход, развитие, функции. С.: НБУ, 2021, 304 с. Уводният биографичен очерк към книгата е с автор Веселин Вучков. Първо издание: Велчев, С. П. Прокурорски надзор: произход, развитие, функции. С.: печатница „Гладстон“, 1928, 240 с.

³² Вж. Саранов, Н. Иван Вазов като съдия. Наказателното правосъдие у нас непосредствено след Освобождението. С.: Нова звезда, 2021, 120 с. Уводният биографичен очерк към книгата е с автор Веселин Вучков. Вж. отзыв за книгата: Литературен вестник, 29/9–15.9.2020, с. 5. През есента на 2021 г. се заснема и документален филм по тази книга, финансиран от БНТ.

и пр. (това е и причината текстът да се издаде фототипно). Аз самият се убедих още веднъж в това, когато наследниците ми предоставиха кратки бележки от професора, изрезки от вестници, запазени покани за откриване на къщата-музей в гр. Берковица през 1957 г. и др. под., което доказва постоянния интерес на автора към делото и творчеството на Иван Вазов и след уволнението от Университета³³.

Второ, този период от живота на едва 30-годишния Иван Вазов в новоосвободена България, продължил непълни две години, не е добре познат на широката публика. В книгата на проф. Саранов ще открием всички подробности. Ще отбележа, че не е подминат и известният случай с произнесената присъда срещу едно куче, добила популярност още в нейното съвремие. Ала не това е център на интерес на проф. Саранов – той разглежда съдийската дейност на Иван Вазов в нейната всеобхватност, без да подминава и незначителните подробности. Целият текст излъчва (по моему) топлота и преклонение пред творческите върхове на писателя³⁴.

Трето, книгата е важна не само заради тематиката около съдийската кариера на писателя. Нейното подзаглавие е: „Наказателното правосъдие у нас непосредствено след Освобождението“. Държа да отбележа това, тъй като са пространни анализите на проф. Саранов за съдоустройството на освободена България след 1878 г., за липсата на подготвени юридически кадри, за назначаването на съдийски длъжности на популярни хора, чиито имена, образователен ценз и професии е изредил всеобхватно и т. н. Ето защо книгата може да се чете и като популярна лекция по история на Третата българска държава и нейното наказателно правосъдие до края на XIX век.

Четвърто, миналата година – 2020-та, е юбилейна Вазова година: навършват се 170 години от раждането на писателя-класик. Книгата на проф. Н. Саранов за един малък отрязък от жизнения път на твореца за-

³³ В това отношение дължа заслужени благодарности на д-р Емилия Саранова, доцент в Институт по математика и информатика към БАН, секция „Информационно моделиране“, съпруга на сина на проф. Саранов – за споделените спомени и предоставения достъп до семейни снимки и ръкописно наследство на професора.

³⁴ В допълнение могат да се прочетат: Апостолова, А. Вазовата къща в Берковица (брошура). С.: ДИ „Септември“, 1982, 36 с.; Къща-музей „Иван Вазов“ в Берковица (брошура). С.: Наука и изкуство, 8 с.; Михайлов, И. Берковица – туристически маршрути. Бургас: Адулар, 2007, 48–52.

пълва биографията му. През настоящата 2021 г. отбелязваме и 100 години от смъртта на писателя. Важно е да уточня, че престоят на младия Вазов в Берковица, за да упражнява съдийска професия, макар и само за около година и половина, е плодотворен за творческата му дейност, доколкото не малко събития и хора са намерили отражение във важни и интересни Вазови творби³⁵. Това е илюстрирано многократно в текста на проф. Н. Саранов.

---

³⁵ Вж. публикацията „Пътят на големия поет (из живота на Ив. Вазов в Берковица)“ във в-к „Литературен глас“, 16 октомври 1935 г., бр. 3. Там, между другото, четем: „Вазов в Берковица е имал близка до сърцето си жена. Тя е била красива покръстена туркиня. Кръстното ѝ име е било Параскева, но поетът и младите тогава берковци я наричали „Пеша...“. Голямото влияние на берковския период личи особено отчетливо в романа „Нова земя“.